

HIER VLOEKT MEN NIET,

FACEBOOK ZIET ALLES

Sociale netwerken ontrafeld

Rob Heyman, Annet Daems, Dorien Baelden en Jo Pierson
Met een voorwoord van Dominique Deckmyn

 DAVIDSFONDS
UITGEVERIJ

agentschap voor Innovatie
door Wetenschap en Technologie

INHOUD

Voorwoord	7
Inleiding	13
1. Facebook kijkt mee	21
2. Waarom is Facebook gratis?	47
3. Kinderen, jongeren en sociale media: over risico's, regelgeving en empowerment	77
4. Identiteit en privacy	105
5. <i>Roadmap</i> voor socialemediawijsheid	125
Conclusie: sociale media en empowerment	131
Werkten mee aan dit boek	139
Noten	141

INLEIDING

Annet Daems, Dorien Baelden, Rob Heyman

L'histoire se répète?

Een halve eeuw geleden, in 1963 om precies te zijn, voorspelde sciencefictionauteur Philip Kindred Dick volgend toekomstscenario: 'Er zal een tijd komen waarin we niet langer zullen zeggen "Ze bespioneren me via mijn telefoon", maar wel "Mijn telefoon bespioneert me".'* Het is haast jammer dat de auteur, op wiens werk de film *Blade Runner* werd gebaseerd, het niet meer meemaakt – hij overleed in 1982 – want vijftig jaar na het verschijnen van zijn beroemde uitspraak lijkt dit toekomstscenario niet langer te behoren tot de sciencefiction, maar wel tot de realiteit. We leven in een snel veranderende, gemediatiseerde wereld waarin informatie- en communicatietechnologieën (ICT's), waaronder het internet, een steeds prominentere rol spelen. Met de opkomst van web 2.0, het interactieve net zeg maar, evolueerde het internet van een statisch naar een dynamisch netwerk, waarin de gebruiker een upgrade kreeg van consument naar producent. Naast het consumeren van media-inhouden kunnen gebruikers nu ook zelf informatie produceren en online verspreiden. Hoewel die evolutie vele voordelen heeft en bijgevolg vaak bejubeld wordt – denk maar aan de selfmade artiesten via YouTube, het organiseren van protestmarsen via sociaalnetwerksites en het snel verspreiden van nieuws via Twitter – heeft de medaille ook een keerzijde. Want wat gebeurt er met al de informatie die gebruikers online verspreiden? Wie heeft er toegang toe en hoe kunnen gebruikers zich beschermen tegen misbruik ervan? Hebben gebruikers, zoals voorspeld door Dick, (onbewust) de controle over hun gegevens overgedragen aan de communicatiediensten waarvan ze gebruikmaken?

* Vrije vertaling van: 'There will come a time when it isn't "They're spying on me through my phone" anymore. Eventually, it will be "My phone is spying on me".' Philip K. Dick, 1963.

Een belangrijk thema in Dicks oeuvre was – het zal u niet verbazen – gewijd aan de zogenaamde ontspoorde technologische vooruitgang, of, vrij vertaald, aan de snelle ontwikkelingen in technologie en de risico's die daarmee samenhangen. De ongerustheid die gepaard gaat met de introductie van nieuwe mediatechnologieën is natuurlijk niet nieuw. Veel van de discussies die oplaaien omtrent de voor- en nadelen van internet-gebaseerde technologieën verschillen nauwelijks van de debatten gevoerd rond de introductie van radio en televisie tijdens de eerste helft van de 20ste eeuw. Denk bijvoorbeeld aan de discussies omtrent de sociale en educatieve mogelijkheden van radio en televisie versus de gevaren gerelateerd aan de blootstelling aan ongewenste media-inhouden.¹

Oude wijn in nieuwe vaten dus? Niet helemaal. Ondanks het feit dat de introductie van internet-gebaseerde technologieën een aantal van de oude bezorgdheden weer doet oplaaien, kunnen er ook een aantal nieuwe bekommernissen geïdentificeerd worden. Die bekommernissen vloeien voort uit een aantal aspecten eigen aan de architectuur van ICT's. In tegenstelling tot de meer klassieke (analoge) media zijn nieuwe (digitale) media steeds vaker gekoppeld in netwerken. Die netwerkinfrastructuur maakt de automatisering van processen, het overbruggen van tijd en ruimte, en interactiviteit (communicatie en de productie en distributie van inhoud) mogelijk.² Naast de vele voordelen die deze nieuwe eigenschappen bieden, rijzen er met de toenemende participatie van de gebruiker ook een aantal vragen over onder meer de voorwaarden waaronder gebruikers participeren, de gegevens die zij online zetten, en de controle over de netwerken.

De geschiedenis leert dat discussies omtrent opportuniteiten en uitdagingen van nieuwe mediatechnologieën vaak in twee kampen zijn op te delen. Dit zijn utopische en dystopische denkbeelden waarbij de waarheid doorgaans in het midden te vinden is. Dat is ongetwijfeld het geval voor internettechnologieën. Gezien hun unieke eigenschappen lijkt een kritische blik op de wisselwerking tussen technologie en gebruiker ons echter niet overbodig. Zonder in de val te willen trappen van technologisch deterministische denkpatronen behandelt dit boek de bezorgdheden die gepaard gaan met het gebruik van internettechnologieën. Meer in het bijzonder focust het op het ontrafelen van de mechanismen van sociaalnetwerksites en de implicaties van deze mechanismen voor de gebruiker.

Sociaalnetwerksites: een hoera-verhaal zonder meer?

Om de werking van sociaalnetwerksites te ontrafelen en inzichten te verwerven in de risico's die gepaard kunnen gaan met het gebruik ervan, is het uiteraard belangrijk te begrijpen wat het begrip inhoudt. Een sociaalnetwerksite is een internetdienst waar een persoonlijk profiel kan worden aangemaakt door te registreren. Dat profiel wordt een digitale identiteit – bestaande uit persoonlijke gegevens – die gekoppeld kan worden aan profielen van andere gebruikers. Op die manier ontstaan er online netwerken die onderling verbonden deelnemers toelaten om contact te onderhouden, berichten te sturen, en multimediamateriaal zoals foto's en video's uit te wisselen. Een aantal bekende sociaalnetwerksites zijn Facebook, LinkedIn en Twitter. Online sociale netwerken zijn erg populair in Vlaanderen: minstens zeven op de tien Vlamingen zijn actief op één of meerdere sociaalnetwerksites. Momenteel is Facebook de populairste netwerksite (62,9% Vlamingen heeft een Facebook-account) gevolgd door Twitter (26,9%) en LinkedIn (21,5%). Zowat de helft van alle Vlamingen met een sociaalnetwerkaccount (56,6%) zegt geen dag zonder sociale media te kunnen.³

Die populariteit doet vermoeden dat gebruikers heel wat voordelen zien in het gebruik van sociaalnetwerksites. Inderdaad, de voordelen zijn legio en kunnen globaal gezien onderverdeeld worden in aspecten eigen aan sociale netwerken (denk bijvoorbeeld aan sociale contacten, steungroepen, entertainment, toegang tot informatie, identiteitsontwikkeling, enzovoort), welke vertaald worden naar een online omgeving, en aspecten eigen aan de unieke kenmerken van nieuwe mediaplatformen. Die laatste kunnen best uitgelegd worden aan de hand van wat de Spaanse socioloog Manuel Castells – een autoriteit op het gebied van nieuwe media – bestempelde als massa-zelfcommunicatie. Waar communicatie vroeger voornamelijk binnen familie- en vriendenkringen bleef, kan ze vandaag via sociale media openbaar gemaakt worden en bijgevolg een veel groter bereik krijgen. Massa-zelfcommunicatie, waarbij een individu iets meedeelt aan een groot publiek via het internet, is een nieuwe vorm van communicatie die is ontstaan met de intrede van (onder andere) sociaalnetwerksites. Door deze vorm van massa-zelfcommunicatie krijgen gebruikers de mogelijkheid om naast consumenten ook producenten van media-inhoud te worden. In vergelijking met pakweg tien jaar geleden kunnen gebruikers immers op een eenvoudiger manier veel meer informatie online zetten en verspreiden. Nieuwe mediaplatformen hebben met andere woorden de drempel verlaagd om inhoud te creëren, te selecteren en

te verspreiden. Voor Castells is dit een positieve evolutie. Hij onderstreept het emanciperend potentieel voor gebruikers die socialemediaplatformen, zoals sociaalnetwerksites, kunnen aanwenden om zichzelf uit te drukken en een publiek te vinden.⁴

Die voordelen en emanciperende aspecten van online sociale netwerken ten spijt kan het gebruik van sociaalnetwerksites ook een aantal risico's inhouden. Met behulp van krachtige computers, complexe algoritmes en geautomatiseerde processen worden socialemediaplatformen voortdurend geanalyseerd.⁵ Op die manier worden de verbanden en structuren van deze netwerken ontrafeld: wie praat met wie; wie zijn aanstokers en onrustzaaiers; wie zijn de volgers? Maar ook informatie over politieke en ideologische overtuiging, seksuele oriëntatie, interesses en hobby's, opleiding, burgerlijke staat, en nog veel meer kan gevolgd en geanalyseerd worden. Als gevolg van de enorme hoeveelheden persoonlijke informatie, foto's, video's, interesses, meningen en activiteiten die online gedeeld worden, komen er steeds meer bezorgdheden over privacy aan de oppervlakte. Want wat als sociaalnetwerksites alles van u zien?

Dit boek is ontsprongen aan de behoefte om die bezorgdheden het hoofd te bieden. Hoewel het voornamelijk focust op de mechanismen van sociaalnetwerksites – met Facebook als casus – en de implicaties ervan voor de gebruiker, moet dit boek niet opgevat worden als een manifest tegen sociaalnetwerksites. Het dient gelezen te worden als een gids naar geletterdheid over sociale media; een gids die de gebruiker een aantal inzichten wil verschaffen om op een bewuste manier te kunnen genieten van de vele voordelen die sociaalnetwerksites zoals Facebook bieden.

Achter de schermen van sociaalnetwerksites: wat komt u te weten?

Dit boek is geen encyclopedisch naslagwerk, maar wel een aanzet tot het aanbieden van een aantal inzichten in de mechanismen van sociaalnetwerksites die de gebruiker kunnen ondersteunen in een bewuster en veiliger gebruik van online netwerkplatformen. Een aantal thema's en vragen staan hierbij centraal:

- In eerste instantie focust dit boek op de persoonsgebonden gegevens die gebruikers op sociaalnetwerksites plaatsen. Vragen die in dit thema behandeld worden zijn onder meer: (1) Wie heeft toegang tot de gegevens die gebruikers

online zetten?; (2) Wat gebeurt er met die gegevens?; en (3) Wat zijn de mogelijke gevolgen van het feit dat derden toegang hebben tot die gegevens?

- In tweede instantie wordt aandacht besteed aan een aantal specifieke mogelijke gevaren verbonden aan het gebruik van sociaalnetwerksites. In tegenstelling tot het vorige thema, zoomt dit thema in op kinderen en jongeren. De vragen focussen op: (1) Wat zijn de gevaren gerelateerd aan andere gebruikers van sociaalnetwerksites (vb. cyberpesten); en (2) Wat is de impact van de privacyinstellingen van Facebook op de identiteitsontwikkeling van jongeren?
- Tot slot legt het boek zich toe op de vraag wat ondernomen kan worden om persoonsgegevens beter te beschermen en de gevaren te minimaliseren. Meer concreet wordt gezocht naar antwoorden op: (1) Wat kan de gebruiker doen? Die vraag focust enerzijds op de reikwijdte van de controle van de gebruiker over zijn of haar privacy en anderzijds op de stappen die de gebruiker kan ondernemen om deze controle te vergroten; (2) Wat kan de overheid doen in termen van regulering?; en (3) Wat kan of mag verwacht worden van de industrie zelf?

De ontrafeling van de mechanismen van sociaalnetwerksites en de zoektocht naar antwoorden op de centrale vragen van dit boek zijn georganiseerd aan de hand van vier hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk, **'Facebook kijkt mee'**, bespreekt **Mathias Vermeulen** de voor- en nadelen van het vrijgeven van persoonlijke gegevens op sociaalnetwerksites in een breder maatschappelijk kader. Meer concreet bespreekt hij hoe sociaalnetwerksites aangewend kunnen worden voor zowel het ondersteunen als het tegenwerken van democratische processen en hoe de gegevens die op het platform verspreid worden aanleiding kunnen geven tot surveillancepraktijken vanuit (autoritaire) overheden en politiediensten, of misbruikt kunnen worden door criminelen. Tot slot houdt dit hoofdstuk de macht van Facebook over persoonsgegevens tegen het licht en staat het stil bij de mate waarin een bedrijf zoals Facebook zowel rechter als partij kan zijn en wat de gevolgen daarvan zijn voor privacy en vrijheid van meningsuiting.

In het tweede hoofdstuk, **'Waarom is Facebook gratis?'**, onderzoekt **Rob Heyman** de impact van het zakelijke model van Facebook op de privacy van de gebruiker. Sinds de beursgang van Facebook spelen commerciële motieven een steeds

belangrijkere rol in de werking van het netwerk. Aangezien er geen financiële kost verbonden is aan het gebruik van Facebook, moet het bedrijf elders inkomsten vergaren. Dit hoofdstuk bespreekt hoe Facebook persoonsgegevens gebruikt als munteenheid en hoe die gegevens gebruikt worden voor profiling praktijken en de ontwikkeling van gepersonaliseerde reclame. Verder ontleedt dit hoofdstuk de strategieën die Facebook hanteert voor het filteren van media-inhouden op basis van gebruiksprofielen. Meer in het bijzonder beschrijft het hoe subtiele veranderingen in gebruiksinstellingen en -voorwaarden de controle van Facebook over persoonsgerelateerde gegevens enerzijds en de productie, selectie en verspreiding van inhouden anderzijds steeds weer vergroot.

Het derde hoofdstuk, **'Kinderen, jongeren en sociale media: over risico's, regelgeving en empowerment'**, van **Eva Lievens** werpt een licht op de gevaren die verbonden kunnen zijn aan het gebruik van sociaalnetwerksites. Meer concreet bespreekt dit hoofdstuk praktijken zoals cyberpesten (online pesten, meestal tussen leeftijdsgenoten), sexting (het versturen van seksueel getinte foto's van elkaar), grooming (het manipuleren van jongeren via sociaalnetwerksites met seksueel misbruik als doel) en de confrontatie met ongewenste media-inhouden (bijvoorbeeld pornografisch materiaal). Het hoofdstuk geeft een overzicht van de wettelijke kaders die aangewend kunnen worden om deze gevaren het hoofd te bieden. Centraal staat ook de vraag hoe wettelijke beschermingsmaatregelen kunnen worden verzoend met het recht op vrije meningsuiting en het recht op privacy van jongeren. Daarnaast besteedt het hoofdstuk aandacht aan alternatieve vormen van regelgeving, de rol van ouders en leerkrachten in het verhogen van de geletterdheid over media en privacy van jonge gebruikers en de verantwoordelijkheid van sociaalnetwerkaanbieders.

Het hoofdstuk **'Identiteit en privacy'** van **Ralf De Wolf** analyseert vervolgens welke invloed Facebook heeft op hoe gebruikers hun identiteit ontwikkelen en hun privacy beheren. Het analyseert in eerste instantie hoe de intrinsieke eigenschappen van Facebook en de complexe privacyinstellingen de privacycontrole van de gebruiker bemoeilijken. Het bespreekt vervolgens hoe deze aspecten kunnen leiden tot onzichtbare publieken op Facebook, waardoor de gebruiker geconfronteerd kan worden met een botsing van verschillende contexten (bijvoorbeeld een schoolcontext versus een vriendencontext). Het hoofdstuk onderzoekt hoe jongeren al dan niet rekening houden met onzichtbare publieken

bij de ontwikkeling van online identiteiten. Tot slot wordt aandacht besteed aan het toenemende belang van privacygeletterdheid en aan de vraag of in de toekomst controle door de gebruiker zal volstaan om privacy in de hand te hebben.

Het laatste hoofdstuk, **'Roadmap voor socialemediawijsheid'**, van **Dorien Baelden** focust op de stappen die de gebruiker zelf kan ondernemen om bewuster, veiliger, en weerbaarder te surfen op sociaalnetwerksites. De *roadmap* is geen handboek over privacyinstellingen van sociaalnetwerksites, maar wel een beslissingsboom die vragen en antwoorden in kaart brengt en die een overzicht geeft van instanties die informatie verstrekken, klachten behandelen, praktische tips geven en online ondersteuning aanbieden.

Tot slot laten we hoeveel waarheid er schuilt in de uitspraak 'Hier vloekt men niet, Facebook ziet alles' over aan uw verbeelding wanneer u dit boek leest. We staan er nauwelijks bij stil, maar we worden tegenwoordig gefilmd, beloerd, gemonitord, gescreend en gedatabased dat het een lieve lust is. Het recht op privacy is een mensenrecht, maar blijft het nog overeind? Wordt het in de driehoek afgebeelde alziende oog – de goddelijke voorzienigheid – in de online wereld vervangen door sociaalnetwerksites en andere socialemediaplatformen? 'Hier vloekt men niet' is een prent die in katholiek Vlaanderen overal, tot in de cafés, aan de muur hing. De wereld is nu groter; nieuwe vaardigheden dienen daarom te worden aangeleerd. De online wereld heeft nood aan nieuwe gedragscodes en meer bewustzijn over veranderende privacyconventies, want het oog van zowel gebruikers als aanbieders van online diensten reikt verder dan ooit.

